

3. Інформаційний вплив: теорія і практика прогнозування : монографія / за ред. П. Д. Фролова ; Національна акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. — К. : Міленіум, 2011. — 304 с.
4. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология. 4-е изд. М.: Норма, 2009. — 800 с.
5. Лунеев, В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник для магистров. В 2 т. Т. I. Общая часть / В. В. Лунеев. — М. : Издательство Юрайт, 2012. — 1003 с.
6. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории) Москва. 1966. — С. 299-313
7. Пугачев В.П. Средства массовой информации в современном политическом процессе // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. 1995. — № 5. — С.45-50.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. — Харків, Еспада, 2006. — 776 с.
9. Современный толковый словарь русского языка : [Труд. слова и значения, толкование слов, информация о происхождении слов, ил. в виде речений] / [авт.-сост. А.Н.Чемохоненко; редкол.: Махонь С.В., Попова Г.В.]. — Минск : Харвест, 2007. — 783 с.
10. Сокиран Ф.М., Сокиран М.Ф. Шляхи вдосконалення тактики психологічного впливу при проведенні окремих слідчих дій: Посібник / Національна академія внутрішніх справ України / В.Г. Гончаренко (ред.). — К., 2005. — 159 с.
11. Тернер Дж. Социальное влияние / Дж. Тернер. — СПб. : Питер, 2003. — 256 с.

УДК 343.3+351.741

Комарницький М. М., ад'юнкт кафедри
кримінального права НАВС

Близькі родичі, як потерпілі у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку

Проведено аналіз та окреслено особливості близьких родичів, як потерпілих у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку, розглянуто їх ознаки та запропоновані зміни і доповнення до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: потерпілий, службовий обов'язок, громадський обов'язок, виконання обов'язків, члени сім'ї, близькі родичі.

Проведен анализ и очерчены особенности близких родственников, как пострадавших в преступлениях, которые совершаются в связи с выполнением лицом своего служебного или общественного долга, рассмотрены их признаки и предложены изменения и дополнения в действующий Уголовный кодекс Украины.

Ключевые слова: потерпевший, служебный долг, общественный долг, исполнение обязанностей, члены семьи, близкие родственники.

The analysis and outlines the features close relatives of the victims of crimes committed in connection with a person of his official or public duty, to review their features and proposed amendments to the Criminal Code of Ukraine.

Key words: victim, call of duty, public duty, duties, family members, close relatives.

Актуальність досліджуваного питання зумовлена тим, що саме виконання особою свого службового чи громадського обов'язку та наділення її у зв'язку із цим певними повноваженнями обумовлює особливий кримінально-правовий захист вказаної

категорії осіб та їх близьких родичів як можливих потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку.

Ступінь розробки теми. Питання злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку та потерпілого у цих злочинах окремо в юридичній літературі не досліджувалося. У контексті розгляду їх як окремої складової при характеристиці потерпілого від різних злочинів, зокрема, проти життя та здоров'я особи, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, проти правосуддя аналіз потерпілого від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку здійснено у роботах М. Бажанова, В. Борисова, С. Бородіна, О. Донченко, М. Загороднікова, І. Міщук, А. Наумова, В. Осадчого, В. Сташиса, С. Шапченко, С. Яценко та інших науковців. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань, проблема потерпілого у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку, залишається не дослідженою, а в юридичній літературі вказані питання висвітлені недостатньо.

Метою даної статті є встановлення особливостей визначення та аналізу близьких родичів, як потерпілих у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку.

Традиційно у кримінальному праві використовують поняття потерпілого, закріплене у ст. 55 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, відповідно до ч. 1 якої потерпілим є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Частиною третьою вказаної статті до потерпілого відноситься також особу, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Крім того, як зазначено в ч. 4 ст. 55 КПК, потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства, але якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, положення ч.ч. 1-3 ст. 55 КПК поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Тому потерпілим у такому випадку може визнаватися одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб [1].

Питання потерпілого доцільно розглядати як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином заподіюється чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди [2, с. 82].

Ознаками, що характеризують потерпілого від злочину є соціальна належність (потерпілим не може бути тварина, річ чи явище – лише соціальний суб'єкт, тобто фізична чи юридична особа, держава), спричинена шкода (збитки, які заподіяні (чи можуть бути заподіяні) внаслідок злочину), а також факт вчинення злочину (а не будь-якого іншого діяння, зокрема малозначного, або вчиненого за обставин, що виключають його злочинність, або проступку). З огляду на це потрібно погодитись із визначенням, запропонованим М. Сенаторовим, який вказує, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне

утворення або суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що перебуває під охороною закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої [3, с. 7]. Потерпілий, а також пов'язані із ним обставини, дозволяють з'ясувати соціальну сутність злочину, характер та ступінь суспільної небезпечності, відмежовувати суспільно небезпечні діяння. Встановлення потерпілого є обов'язковим лише у тих складах, у яких він сам чи його поведінка, будучи зазначеними у диспозиції кримінально-правової норми, впливають на кваліфікацію дій винної особи, що можна побачити на прикладі аналізованих нами злочинів.

Безпека особи, яка виконує свій службовий чи громадський обов'язок є важливим засобом забезпечення правопорядку в державі. Потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку за юридичними ознаками можна згрупувати у три категорії:

- особи, які на законних підставах виконують службовий обов'язок;
- особи, які законно виконують громадський обов'язок;
- близькі родичі цих осіб.

Зосередимо увагу на характеристиці таких потерпілих від аналізованих злочинів, як близькі родичі осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок. Та обставина, що потерпілими від досліджуваних злочинів можуть бути близькі родичі осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, тільки підтверджує основну спрямованість аналізованих злочинів на перешкоджання законній діяльності останніх, а відповідно і на заподіяння шкоди інтересам служби. Коли втручання в законну діяльність особи шляхом протиправного впливу на певних службових осіб не дає бажаних результатів або уявляється неможливим чи малоефективним, винні часом намагаються домогтися зазначеної мети шляхом протиправного впливу на близьких родичів цих осіб [4, с. 30].

Отже, потребує особливого розгляду поняття «близьких родичів» осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, адже це та категорія осіб, впливаючи на яку злочинці можуть втручатися і змінювати діяльність цих осіб.

До числа близьких родичів відповідно, до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів» близькими родичами є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [5]. Ст. 3 КПК, визначаючи основні терміни КПК, вказує ідентичне значення поняття «близькі родичі», при цьому ототожнюючи поняття «близьких родичів» з «членами сім'ї» [1]. У ст. 52 Цивільного процесуального кодексу України законодавець також ототожнює «членів сім'ї» з «близькими родичами», під якими розуміються: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб [6]. Відповідно до ст. 64 Житлового кодексу УРСР, до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Якщо вказані особи перестали бути членами сім'ї наймача,

але продовжують проживати в займаному жилому приміщенні, вони мають такі ж права і обов'язки, як наймач та члени його сім'ї [7]. Згідно з ч. 4 ст. 23 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. членами сім'ї народного депутата є дружина, чоловік, діти та батьки [8]. Членами сім'ї відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. є особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [9].

Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики» № 690 від 23.09.2009 р. передбачено, що близькі родичі — це фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством, якими є чоловік/дружина, батьки, діти, рідні брати і сестри [10].

Аналіз вказаних законодавчих та підзаконних нормативних актів дозволяє дійти висновку про наявність різноманітних підходів до законодавчого визначення понять «близькі родичі» та «члени сім'ї». Разом з тим, за часи незалежності України не відбулось закріплення на законодавчому рівні єдиного сталого визначення вказаних понять, що призводить до існування законодавчої плутанини при їх застосуванні. Визначення поняття «близькі родичі» та «члени сім'ї» є однаковим в КПК України, Законі України «Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів» та Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Вказане у цих законодавчих актах формулювання дещо суперечить законам логіки. Всім відомо, що родичами визнаються особи, які походять один після одного або від спільного предка. В залежності від цього розрізняють прямі та побічні лінії родинних зв'язків. Пряма лінія спорідненості визначається щодо осіб, які послідовно походять один після одного і може бути висхідною або спадною. Висхідна пряма лінія спорідненості встановлюється від нащадків до предків (син — батько, внучка — дід), спадна — від предків до нащадків (батько — син, дід — внучка). Побічними є родинні зв'язки, коли родичі походять не один від одного, а від спільного предка. Зокрема, два брати є родичами побічної лінії споріднення, оскільки вони походять від однієї матері (батька). Рідні брати та сестри, які мають спільних батьків (матір та батька), називаються повно рідними. Брати і сестри, які мають спільну матір і різних батьків визнаються єдиноутробними, а ті, які мають спільного батька і різних матерів — єдинокровними.

Отже, батько, мати, син, дочка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка є родичами і об'єднанні загальним поняттям «кровне споріднення».

Інші особи — усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, не можуть визнаватися «близькими родичами». Вони можуть бути близькими особами, членами сім'ї, але ні в якому разі вони не повинні входити до поняття «близькі родичі».

Тому потрібно погодитися з думкою науковців, які вважають, що поняття «близькості осіб» визначається не біологічними (ступінь споріднення), а соціальними

факторами [4, с. 60]. Більш оптимальною була б вказівка у аналізованих злочинах на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не «близьких родичах», оскільки часто не родинна близькість, а глибокі особисті стосунки з певними особами можуть стати «вразливим місцем» особи, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, впливаючи на яке шляхом погроз або насильства у відношенні їхніх друзів, коханих винний може з великими шансами на успіх домогтися своєї мети. В. М. Мамчур вважає, що посиленого кримінально-правового захисту потребують як близькі родичі особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок, так і інші особи, які є близькими цій особі в силу тих чи інших життєвих обставин. Тому запропонував змінити формулювання у ст.ст. 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 348, 379, 400 КК «їх близьких родичів» на формулювання «близьких для них осіб» [11, с. 4-5, 17].

Потрібно зауважити, що подібні пропозиції щодо пріоритетності поняття «близьких осіб» пропонувалось українськими науковцями вже давно і неодноразово [12, с. 7]. Навіть нещодавно була висловлена пропозиція про необхідність розширення кола потерпілих від злочинів проти правосуддя, для чого до поняття «близькі родичі» пропонувалось додати словосполучення «та інших близьких осіб» [13, с. 74]. На думку дослідниці, зазначені зміни і доповнення до КК дозволили б ліквідувати прогалину, що існує в законі про кримінальну відповідальність, значно вдосконалити норми, які передбачають посягання на суддю, народного засідателя чи присяжного і, водночас, уникнути суперечностей зі значною кількістю нормативних актів та кодексів, зокрема, Цивільним процесуальним кодексом, Сімейним кодексом та іншими, у яких присутній термін «близькі родичі» [13, с. 74-75]. Однак, вказані пропозиції не були враховані законодавцем, хоча вони є, на нашу думку, логічно, психологічно і кримінологічно обґрунтованими.

Ще одна пропозиція щодо розширення кола потерпілих від вказаних злочинів стосується введення до їх числа членів сім'ї особи, яка виконує службовий чи громадський обов'язок. Безперечно, це можна вважати позитивним явищем у вдосконаленні норм чинного КК, адже поза його дією залишалися ряд осіб, які не входили до категорії «близькі родичі». Відповідно до ст. 1 Закону України від 15.11.2001 р. № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї» членами сім'ї визнаються особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [9]. Дещо інше роз'яснення даного терміну містить Закон України від 7.04.2011 р. № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції», вказуючи, що члени сім'ї — це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, в тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [14]. Також необхідно зазначити, що відмінність у конструкції понять Закону України від 7.04.2011 р. № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції» «близькі особи» і «члени сім'ї» полягає у відсутності в другому з цих понять сполучника «а також». З цього випливає, що поняття «члени сім'ї», на відміну від поняття «близькі особи», не має альтернативних варіантів. Іншими словами, членами сім'ї є особа, яка перебуває у шлюбі з декларантом, їхні діти і особи, які перебувають під опікою і піклуванням декларанта, інші особи, при цьому усі вони — за умови наявності сукупності таких

обов'язкових ознак: 1) спільне проживання; 2) пов'язаність спільним побутом, 3) наявність взаємних прав та обов'язків із декларантом. Відсутність хоча б однієї із цих ознак свідчить про те, що особа не є членом сім'ї декларанта і, відповідно, на неї не поширюються положення «Декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за певний рік». Це стосується, у тому числі, і дружини (чоловіка) декларанта. Згідно ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [15].

Але, на жаль, спроба запровадити такі зміни в КК України поки що була невдалою. Спочатку на підставі Закону України від 16.01.2014 р. № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судову оцінку і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» такі зміни були внесені [16], а потім на підставі Закону України від 28.01.2014 р. № 732-VII «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» Закон України від 16.01.2014 р. № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судову оцінку і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» втратили чинність [17].

У зв'язку з вищевикладеним логічно обгрунтованою видається позиція про підтримку законодавця з точки зору пропозицій, висловлених у вищевказаному законі та про підтримку науковців щодо внесення змін до відповідних статей КК, в яких необхідно замінити поняття «близьких родичів» на більш широке «близькі особи». Коло осіб, що можуть входити до «збірного поняття» «близькі особи» в контексті досліджуваних злочинів можна представити у виді трьох груп:

1. Близькі родичі, як вони розуміються згідно наведених законодавчих актів (Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та КПК): батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати та сестри, дід, баба, внуки та інші особи, вище зазначені.

2. інші особи, що перебувають в спорідненні із особою, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, але не віднесені чинним законодавством до числа близьких родичів: двоюрідні брати і сестри, тітка, дядько, племінник тощо.

3. Особи, заручені з особою, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, друзі, а також інші особи, життя, здоров'я та інші обставини яких завідомо для винного дорогої потерпілому в силу сформованих особистих стосунків: наречена, зять, невістка, теща, свекор тощо [4, с. 32].

Підводячи підсумок вищевикладеному, потрібно зазначити, що потерпілий є ознакою, яка характеризує об'єкт злочину і може бути обов'язковим лише у тих випадках, коли його ознаки зазначені у диспозиції кримінально-правової норми та впливають на кваліфікацію дій винної особи, що ми і побачили на прикладі злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку. Саме тому обов'язковими ознаками вказаних злочинів є особа, яка виконує службовий обов'язок, особа, яка виконує громадський обов'язок або їх близькі родичі.

Особливу увагу при удосконаленні норм чинного КК в контексті досліджуваних злочинів варто зосередити на визначенні кола потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку. Адже в науковій літературі неодноразово вказувалося, що більш логічно обгрунтованою у аналізованих злочинах була б вказівка на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не «близьких родичах», про необхідність чого може свідчити і описана вище діяльність Верховної Ради України в січні 2014 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2>
2. Музыка А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : [монографія] / А. А. Музыка, Є. В. Лашук. — К. : ПАЛІВОДА А. В., 2011. — 192 с.
3. Сенаторов М. О. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.О. Сенаторов. — Х., 2005. — 18 с.
4. Протидія порушенням прав людини засобами кримінальної юстиції: Монографія / Кер. авт. колективу і відповідальний редактор О. М. Костенко. — К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. — 172 с.
5. Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. (з подальшими змінами та доповненнями) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page2>
7. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page2>
8. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
9. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
10. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики : наказ Міністерства охорони здоров'я № 690 від 23 вересня 2009 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
11. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Мамчур — К., 2002. — 22 с.
12. Осадчий В. І. Кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень працівникові правоохоронного органу (стаття 189-4 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. — К., 1994. — 20 с.
13. Мішук І. П. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи : Монографія / І. П. Мішук. — К. : ФОП Кандиба Т. П., 2013. — 225 с.
14. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
15. Сімейний кодекс України від 16 грудня 2013 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page2>
16. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Закон України від 16 січня 2014 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/721-18>
17. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 28 січня 2014 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18>